

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

SHUNDUNTHULE/FULWI 2025

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 14.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na khethekanyo THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)

2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzaŋu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso inwe na inwe ni pfuke mutalo.
8. Ni dzhieze nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:
KHETHEKANYO YA A:	Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B:	Minetse ya 30
KHETHEKANYO YA C:	Minetse ya 40
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea. =

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**MULANDU U LIFHIWA NGA O TSHINYAHO**

- 1 Vhagudi vha na ndowelo mmbi dzine vha vhona u nga vha khou okela vhagudisi vhavho masimbe ntha ha thoho dzavho, matshelo zwi tshi vha vhifhela vha vho honda vha tshi sumba vhaiwe. U ditshinyela vhumatshelo ndi mulandu une a hu na tshipfumelo nga nda ha u vha tshivhotshwa tsha vhushai. Vhubva na u dikukumusa ndi zwiguru zwi 5
thivhelaho u bvelela. Mubva ha na nzie, nzie dzi khoroni. Vhagudi ni shayani tshine tsha ni kundisa u bvelela?
- 2 Tsha vhuya tsha dzhena, vhagudisi vha fara gada la u pandamedza vhagudi uri vha dzhene ngomu dzipherani dza u funzela. Zwi tou pfisa vhu tungu musi u tshi wana vha tshi fhindulwa nga maipfi o no nga a 10
khou vhudzwa tshixele tshi sa divhi phanda na murahu. Zwi vhavhesaho ndi u vhona vha tshi shanduka vha vha mahwarahwara, mvelelo dza amba. Kilasi ya vhagudi vha padaho dana, ha phasa vha sa fhiri tshanda.
- 3 U fhidza u da tshikoloni kha vhunzhi ha matshudeni zwi vho nga maduvha a holodei. Musumbuluwo na Lavhutani, tshikolo vha tou tshi 15
sumba vha kule uri khetshila! Vha tshi vhudziswa uri mulandu vho vha vha siho, phindulo dza hone dzi kodelwa nga mazwifhi. Ha sa vha vhulwadze hu do vha u rumiwa nga vhabebi. U sa da tshikoloni hu beba u sa kona u vhalala na u niwala zwavhudi. Mugudi a sa kona u vhalala na u niwala vhutshiloni ha ditanganedzi na u tanganedzea shangoni, li do mu 20
pfa, la mu nengwa, a vho nga tsiwana ngeno e na mashaka awe othe.
- 4 Yunifomo i ita uri niwana wa mushai na wa mupfumi vha nge vhana vha muthu. Ndi lungana vhagudisi vha tshi fhedza tshifhinga vho dzhenisa vhana kotho vha sa todi u ambara yunifomo? U ambara yunifomo a zwi 25
sumbi uri a wo ngo thanya, zwi tou sumbedza uri u na mbilu ya u takalela u fana na muniwe na muniwe. Vhagudi vha no ambara yunifomo zwavhudi vha fhedza vhunzhi havho vha tshi vha vhana vha thonifheaho na u takalelwa nga vhagudisi vhavho vhunga vha tshi vha vha tshi khou guda na vhudele.

- 5 Phosho fhethu ho khetheaho sa zwickoloni **ndi dondo kha tshiambaro tshi tshena.** Vhagudi u kaidzelwa phosho khavho ndi u vhengwa na u dzhielwa fhasi. Ndi ngafhi he na vhuya na wana hu na phosho, na wana mulalo na u pfesesana zwi thama dza heneffho fhethu? U sokou vusa phosho kilasini zwi beba u fhindulelana thungo lune zwa fhedza hu tshi takuwa nndwa zwi songo tea. Arali mugudisi a siho kilasini, u dzula fhasi ha vhaliwa zwi sumba u vha na vhudifhinduleli, na u vha na mihumbulo yo vhibvaho. Phosho i naka ri tshi khou imba rothe, kilasini ya vha hone, i fhedza i tshi vha otshisa dula mishumoni ya tshikolo. 30 35
- 6 Tshifhinga tsha bureki ndi tsha u la na u awedza maluvhi, u fhindula mupo na zwiñwe. Tsha vha tshifhinga tsha u vha shaka na zwickambi na zwidzidzivhadzi mabungani, mitodzi mashamani i do nga milambo tshilimo riwaha u tshi fhela. Vhagudi vha songo hangwa uri vhurangaphanda vhu zwandani zwavho. Shango la rangwa nga vhathu vho kambiwaho li do pepeleka la wa li si tsha vuwa. Uri vha kone u langa vhumatshelo havho, vhagudi kha vha tou nthu, vhe fuke kha maitele eneo! 40 45
- 7 Zwickolo zwinzhi zwo riwalekanywa dzimbondo, ngilasi dza mafasitere dzo liwa nga aredi. Vhuria vhagudi vha nga thanga dzi madini nga phepho, i tshi vho vha thomolela, vha riolidza matso vha nga a vha divhi tshithu. Kanzhi madukana ndi one ane a tou vha vhontende kha u kwasha na u riwalekanya matamba ane wa tou tata na u a vhalala. Mugudi a sa londa thundu ya tshikolo, na yawe ha nga koni u i fara zwavhudi. U londota themamveledziso ya zwickoloni ndi u tikedza muhasho wa pfunzo uri u si lemewe kha u lugisela na vhorumbulariotshe zwi sa athu divha munango wa tshikolo. 50 55
- 8 Vhagudi vhanzhi a vha na bugu dza u vhalala. Dzi re hone a dzi putelwi, vhañwe a vha vhuisi vho fhiwa. Vhunzhi havho vha simesa uri ndi dza muvhuso. Naa muvhuso ndi nnyi vhathu vha nthovhela? U fhiwa tshithu wa si tshi vhuise, zwo vhifha lune mugudi ho ngo tea u dibadekanya nazwo. U humisela murahu bugu dze ra fhiwa riwaha u tshi fhela zwo naka. Ra zwi ita nga u ralo, a ri nga vhalwi kha vha re na vhutshivha, vivho na u sa vha na thogomelo. 60
- 9 Zwickolo zwine riwaha muniwe na muniwe zwa bvisa mvelelo dzavhudi ndi zwine vhutudzetudze ho bulwaho afho nthu wa tou vha muila. Ni do reshwa nga vhagudi vha tshi nga mafunguvhu nga yunifomo, vha tou lwedzana u dzhena nga gethe la tshikolo musi tsho dzhena, phosho ndi muila u nga vhuya wa ri tsho bva, kilasi dzo naka dzi nga dzo fhatwa mulovha, ndo tenda vhudele vhu anwa u bvelela ngeno u sa pfa hu tshi funga mulilo, vhumatshelo ha xaxara. 65

[Zwi bva kha: *Thimu ya vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B[Vhubvo: www.aarnet.au]**MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A****1.1 Vhalani phara ya 1.**

Ndi zwifhio ZWIVHILI zwine zwa nga thithisa vhaswa uri vha si bvelele vhutshiloni?

(2)

1.2 Vhalani phara ya 2.

Bulani zwithu ZWIVHILI zwine zwa diswa nga musi vhaswa vha sa londi ngeletshedzo dza vhagudisi.

(2)

1.3 Vhalani phara ya 3.

Ndi afhio masiandaitwa mavhili a vhangwaho nga ndowelo ya u sa da tshikoloni maduvha othe a vhege? Bulani ZWIVHILI.

(2)

1.4 Musi no vhala phara ya 4, ndi zwivhuya zwifhio kha mugudi zwi diswaho nga u ambara yunifomo nga ndila yavhudi?

(2)

- 1.5 Kha phara ya 5, hu na fhungo lo swifhadzwaho. Sumbedzani uri li wela kha figara ya muambo ifhio nahone li kwama hani kupfeselele kwanu zwi tshi kwama mafhungo aya? (2)
- 1.6 Vhalani phara ya 6.
Talutshedzani khaedu ine vhagudisi vha itelwa nga vhagudi nga tshifhinga tsha bureki. (2)
- 1.7 Vhalani phara ya 7.
Sumbedzani he munwali a sumbedza luvhengelambiluni. Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 1.8 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nkedzwaho afho fhasi.
Fhungo asili: 'Dzema la u fhiwa tshithu ...'
Zwi amba uri ...
A dakalo la u fhiwa tshithu.
B u fhiwa tshithu wo ima.
C ndowelo ya u fhiwa tshithu.
D dzina la u fhiwa tshithu. (1)
- 1.9 Ndi zwifhio zwine na humbula uri zwi nga thusa vhaswa kha uri vha vhe na mikhwa yavhudi tshikoloni? Bulani ZWIRARU. (3)
- 1.10 Vhalani phara ya 8.
Ni a ima na kuhumbulele kwa munwali ku re kha phara iyi? Tikedzani muhumbulo wanu nga mbuno MBILI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.11 Ndi dzifhio nyimele dzine mufodi a khou ri tanela dzone nga tshifanyiso itshi? (2)
- 1.12 Vhudipfi hanu ndi vhufhio musi no talela tshifanyiso itshi? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.13 Ndi ngeletshedzo ifhio ine na nga i nea vhaswa musi no talela tshifanyiso itshi? (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.14 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona hu na vhumani-de vhukati ha TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B? Sumbedzani zwi khagala. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane. Nweledzani **ni tshi sumbedza kutshilele kwa muswa a re na mikhwa i tangedzeaho tshitshavhani.**

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi aṅu hune zwa konadzea.
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele.
3. Manweledzo aṅu a faredze mbuno dza **SUMBE** dzi kha **PHARA** nga maipfi a sa fhiri 90.
4. **Thoho:** A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo aṅu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**KUTSHILELE KWONE-KWONE KWA MUSWA**

Zwikhakhisi zwo anda lwendoni lwa muswa lwa u aluwa. O tshaho maṭoni ha fhedzi tshifhinga nga u ṭolou mbilimbidana na zwi sa mu thusi, u tou fombe kha zwi re zwa ndeme.

U kona u khethekanya zwithu zwa vhuthogwa zwi re na mushumo, ndi tshikili tsha ndeme. Muswa u tea u ḍivha na u ḍifuna uri a kone u imedzana na khaedu dzine a ḍo tanga nadzo vhutshiloni hawe.

Tshiedzisela tshi a wedza muthu milingoni. Muswa a songo edzisela vhathu vhane a si vhe na vhushaka havhuḍi navho ngauri zwi anzela u tsika muhumbulo, nga u ralo muswa kha zwi thudzele hangei kule nae u ḍo vhona a tshi tshila o vhofholowa.

U tshi tshila u vha u na he wa livha na zwe wa pika. Muswa kha ḍivhe tshipikwa tshawe tsha vhutshilo, a ralo u ḍo kona u wana thikhedzo kha vha mu funaho. Zwi mu thusa u ḍivha na ngudo dzine a tea u dzi tevhela musi o no phasa.

Mbambe na vuhovheleli zwo tea vhutshiloni hashu, fhedzi hu si kha zwothe. U vha na vuhovheleli kha zwivhuya zwo naka. Muswa kha ṭatisane na u hovhelela kha zwi mu thusaho, a sa sokou dzhenelela kha zwithu zwiṇwe na zwiṇwe.

Vhathu vha a khakhelana, vha vhaaisana na u lwa vhutshiloni. Vhaswa vha tea u kona u hangwela vhathu vho vha khakhelaho ngauri zwa ralo zwi a vha thusa uri vha vhe na u vhofholowa kha vhone vhane.

Muthu ha koni u tshila e ethe, u a toda thuso dza vhañwe. Muswa kha vhe na khonani yawe ine a kona u digogodedza khayi misi yothe. Wa tshila u wothe, u tshi tangana na zwi u lemela ho vutshilani, u nga dzhia tsheo dzo vhihaho.

U shudufhadziwa ha muthu na phatshutshedzo zwi bva kha vhatu vane wa vha nea thonifho na u ita zwine vha u vudza, u sa konyolele matanda ndevheni. Muswa kha thonifhe vhatu vhothe vhaulwane khae tshifhinga tshothe.

Zwothe zwi bva mbiluni na vholuvhini ha muthu. Ndi mbilu i tou tama ya funa u fara kana u ita muhumbulo wone une wa ita uri muthu a kone u nanga zwavhudi kha zwivhi.

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO****MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO**

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D**VHAKANZWAMUVHILI**

*VHAKANZWAMUVHILI
vhafushi vha vhathu*

Mutakalo-tshipikwa

Ngoho mutuka wa haya ha vhifhi vhone! A vha todi phodzo na phatho ya muvhili? I no shandula mulala-muswa. Ndugiselo ya vhuragane na riṇe ri mashaka. Mitengo yashu i tou vha dzhia wo lala. Kha vha ri kwame kha: vhakanzwa@gmail.com kana kha 067 451 7096.

[Tshi bva kha: real.food.co.za]

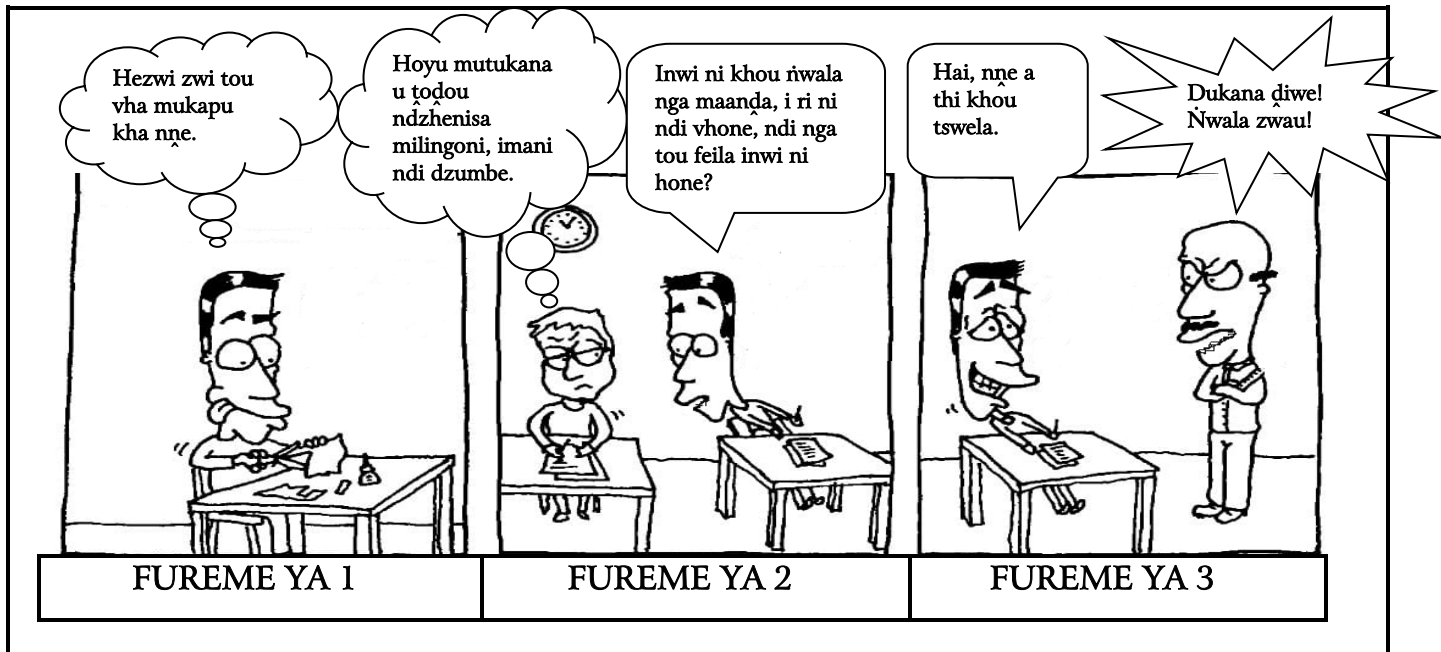
- 3.1 Vhalani fhungo asili: 'VHAKANZWAMUVHILI'
- Ndi thekiniki-de ye mukungedzeli a i shumisa? Nani ndivho ya u shumisa thekiniki iyo. (2)
- 3.2 Vhalani fhungo li tevhelaho: 'Ndugiselo ya vhuragane na rine ri mashaka.'
- Ndi zwifhio zwine mukungedzeli a toda u zwi bvisela khagala nga fhungo ili? (2)
- 3.3 Topolani murero u re afho kha khungedzelo, ni dovhe ni nee na ndeme yawo afho he wa shumiswa hone. (2)
- 3.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
- 'I no shandula mulala-muswa.'
- Lifurase ili li amba uri ...
- A muswa u do nga mulala.
B wa swa wa u vha mulala.
C luswielo lwa mulala luswa.
D wa kale u do vha muswa. (1)
- 3.5 Sumbedzani he ha shumiswa luambo lwa u fhuredzela afho khungedzeloni iyi? (1)
- 3.6 No talela khungedzelo iyi, ni vhona mukungedzeli o shaedza thodea dzifhio u bveledza khungedzelo iyo? Khwathisedzani nga mbuno MBILI. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESISA ZWINWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudzo dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[I bva kha: <http://www.synopsis>]

- 4.1 Musi no talela khathuni iyi ndi ifhio nyimele ine muoli a khou ri tanela yone? (2)
- 4.2 Kha FUREME ya 2, hu na lidadzisi, li topoleni ni dovhe ni bule na lushaka lwalo. (2)
- 4.3 Vhalani fhungo asili: 'Dukana diwe, n'wala zwau.'
Sumbudzani uri fhungo ili li tana thekiniki ifhio ya kushumisele kwa luambo, no sedza afho he la shumiswa hone. (1)
- 4.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nkedzwaho.
Kha FUREME ya 1 musu muambi a tshi ri: 'Hezwi zwi tou vha mukapu kha nne' u khou amba uri ...
- A zwi a lea.
  - B zwi a milea.
  - C a zwi kondi.
  - D zwo sekana.
- (1)

- 4.5 Sedzani FUREME ya 3. Ndi vhufhio vhushaka vhu re hone vhukati ha avha vhathu vhavhili? (2)
- 4.6 Ndi zwifhio zwine na nga sasaladza musi no sedza zwo tanwaho kha FUREME ya 2? (2)
- [10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

A NGA SI ZWI HANGWE

- 1 Malamba khoyu a tshi khou dzhena mudini wa hawe o tou hwalela. Mme awe vha tshi mu vhona mbilu ye vhaa! 'Tshukhwii, nwananga khe no tou huvhala nga u rali, ndi nnyiha ane a todou mmbulahela nwana iwe vhathu.' O vha a si tsha kona na u amba nga u tshuwa na u femeleka. Ho tou thusa vhatukana vhe vha vha vha tshi khou tamba bola ngei 5 mudavhini nge vha ri u vhona mmbwa dze dza vha dzi tshi khou mu gidimedza dzi sa humi, vhe matombo wo lalafhi vha tshi dzi posa dza vhuya dza kheluwa, ene a konou shavha o livha hayani, o todou sia vhathu nga nthani ha dzenedzi ndevhe dza u sa pfa.
- 2 Ndi lunzhi Malamba na khonani dzawe vha tshi di dzhena henefha 10 bulasini ya mukhuwa vha tshi tswa khuhu. Vhatukana avha vho vha vha sa sevhi nga muroho, vho vha vha tshi tou diphina nga khuhu dza Kobus. Ilo duvha vhatukana vho vha vha tshi di ri ndi zwa misi, ya kanda kanwe i a rewa. Nangoho Kobus o vha o dzula o lalela na mmbwa dzawe. Vha ya vha thomaha mishumo yavho, vha fara nga nthihi vha 15 tshi somba. Ho sokou pfala: Saa! Saa! Vhatukana vho vhona zwe vha vha vha sa athu u zwi vhona. Hemmbe dzo sala dzo hakiwa nga darata, mivhili hu manwaelo fhedzi. Tshimangadzaho ndi tsha uri vhabebi vha havha vhatukana vho vha vha sa vhuyi vha bva mulomo nga maitele aya a vuhwarahwara. Kobus u sala fhalala, a lata dzila khuhu dze vha somba 20 ngauri a ri ene ha li tshidu.

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

5.1 Kha mutaladzi wa 1, hu na libulafhethu.

Li topoleni ni dovhe ni sumbedze na uri lo vhumbiwa hani. (2)

5.2 Vhalani mutaladzi wa 2.

Topolani liaravhi ni dovhe ni nee na lushaka lwalo. (2)

5.3 Kha mutaladzi wa 7 hu na ipfi 'posa'.

Inwi li shumiseni u vhumba mafhungo mavhili u sumbedza uri li amba zwithu zwivhili zwi sa fani. (2)

- 5.4 Likateli asili: 'tshidu'. Nani thalutshedzo yalo no sedza afho he la shumiswa. (1)
- 5.5 Murero asuyu:
'Ya kanda kaniwe i a rewa.'
Sumbedzani kupfesesesele kwanu kwa murero uyu mafhungoni e na vhala. (1)
- 5.6 Fhungo asili:
'Vhatukana avha vho vha vha sa sevhi nga muroho'
Isani fhungo ilo kha thenda. (2)
[10]
- THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70